

Mphato
wa **3**

Puku ye Kgolo ya dikanegele tše kopana

SEPEDI

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

Puku ya

8

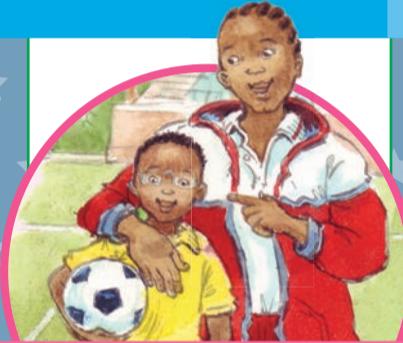
Mokgwa wa go šomiša Puku ye ye Kgolo:

Dikanegelo tše di lego ka mo go puku ye:

1 Seruiwaratwa se seswa sa Mary Ann

2 Maremo o ya sekolong se seswa

1

14

- Go tšweletša pele mabokgoni a go theeletša le go bolela.
- Go tšweletša pele ponagalo ya mabokgoni a go bala.
- Go arabu dipotšišo ka ga kanegelo.
- Go kgatha tema dipoledišanong, go bolela ka go šielana.
- Go thala, go diragatša goba go ekiša ditiragalo.
- Go šomiša diswantšho go laela gore kanegelo e mabapi le eng.
- Šomiša go bala ka go šielana bjalo ka motheo wa go ngwala ka go šielan.

Go itokišetša nako ya go bala Puku ye Kgolo.

- Kgonthiša gore barutwana ka moka ba bona puku.
- Ge barutwana ba phapošiborutelo ya gago e le ba bantši, bokaone ke gore o šome le sehlopha se sennyane.
- O tla hwetša gore go na le mohola go dira gore puku e eme gore o se hlwe o e swara ge o dutše o e bala. (Lebelela ditaelo tše gore o dire gore puku e eme ka khabara ya morago.)
- Šomiša rula goba sešupo go šupa mantšu, ge o dutše o bala.
- Ge o nyaka go bonagatša mantšu, o ka mamaretša mantšunyana a go mamaretša go dikologa lentšu go le bonagatša, goba wa dira lefastere la maselamotse. Šomiša setsekana sa pampiri ya sebopego sa khutlennethwi, o se ripe mo bogareng, gomme o bee khutlennethwi, o e tloše mo bogareng, gomme o mamaretša khutlennethwi godimo ga sengwalwa gore go bonagale fela lentšu le tee.

Nako ya mathomo ya go bala ka go šielana

Nako ya mathomo e lebanywa le boipshino le tebelelo ya mathomo ya go lebelela sengwalwa, barutwana bona ba fetola ka bobona ge ba lebelela sengwalwo.

- Phetlolla kanegelo, ba tla bala. Bolela ka ga ditshwantšhetšo.
- Kgopela barutwana gore ba bolele gore ba nagana gore kanegelo yeo e theilwego godimo ga diswantšho e reng.
- Tšweletša mantšu a mathata goba a maswa pele barutwana ba bala kanegelo.
- Dira dikarata tše mantšu go tsebagatša tlotlontšu ye mpsha.
- Bala kanegelo, o šomiša ditlhagišo, gomme o fetolafetola lentšu la gago, lebelo le moyo wa lentšu. Šomiša dika le ditlhagišo tše sefahlego.
- Latela mongwalo ge o dutše o bala, ka go šupa mantšu ka kotana goba ka rula, gore barutwana ba bone seo o se balago, gomme ba amanye modumo le dika mo lephephen. Gape se se tla ba thuša go bona tshepetšo ya go bala go tloga go la nnele go ya go la mmagoja, le go tloga godimo go ya tlase.
- Šomiša se bjalo ka sebaka sa go tsebiša 'polelo ya puku' bjalo ka: mantšu, mafoko, lephephe, mongwadi le hlogo, bjalobjalo.
- Dira gore barutwana ba kgathe tema mo kanegelong, ka go bolela fao sekafoko se ipoeletšago (mohlala: "Kitima, kitima, kitima ka lebelo leo o ka le kgonago, o ka se ntshware - Ke nna monna wa borotho bja dikhanakhana!").
- Kanegelo ye e bušeletšwago e swanetše go balwa gabedi go ya gararo, go fa barutwana sebaka sa go tšweletša polelo ya mogobelo, ge ba ekiša ditiragalo, goba go bušeletša dikarolo tše kanegelo, ka mantšu ao ba ikgethetšego ona.

Nako ya bobedi ya go bala ka go šielana

- Mo nakong ya bobedi go šomišwa sengwalo sona seo se šomišitšwego, gomme nepišo e šuthela go tšwela pele go kgatha tema mo go baleng le morutiši, go šomišwa dipoledišano tše di šomišwago go tšweletša pele kwešišo ya tlotlontšu, go fetolela mabokgoni le sebopego sa sengwalo (popopolelo, maswaodikga, bjalobjalo).
- Go tšwa go wena, morutiši, go dira gore go išwe šedi go hlokomeleeng dithuto tše di amanago le šedi yeo e lebelelago dikgopolole tše di latelago, mabapi le dikgatišo, dibopego tše dingwalo, mekgwa ya tumotlhaka, dipatrone tše polelo, boitšupo bja mantšu, mokgwa wa go lemoša mantšu, le kwešišo, go mehlwaela ya tekanetšo (ntšukantšu, go pušeletšopeakanyo, go tšeae gore go bjalo, tekanyetšo le dipotšišo tše go fa maikutlo).

Nako ya boraro ya go bala ka go šielana

- Mo nakong ya boraro ya go bala ka go šielana, barutwana ba swanetše go bala sengwalo ka bobona gomme ba kgathe tema ka go bolela, ba kgathe tema ka go dira ka matsogo le go ngwala ditiragalo tše di theilwego godimo ga sengwalo.
- Ge go kgonagala, sengwalo sa Go balwa ka go Šielana se swanetše go tsebiša go Ngwala ka go Šielana moo morutiši a swanetšego go laetša gore sengwalo se ngwalwa bjang, gomme barutwana ba sware morero wa go ngwala taodišo ka ga sengwalo, gomme morutiši a kgathe tema ya go kgonagatša le go ba sethaledi sa go laetša gore go ngwalwa bjang. Gomme tshepetšo e thuša go lokišetša barutwana ge ba dira mošomo wa bona wa go ngwala.

Seruiwaratwa se seswa sa Mary Ann

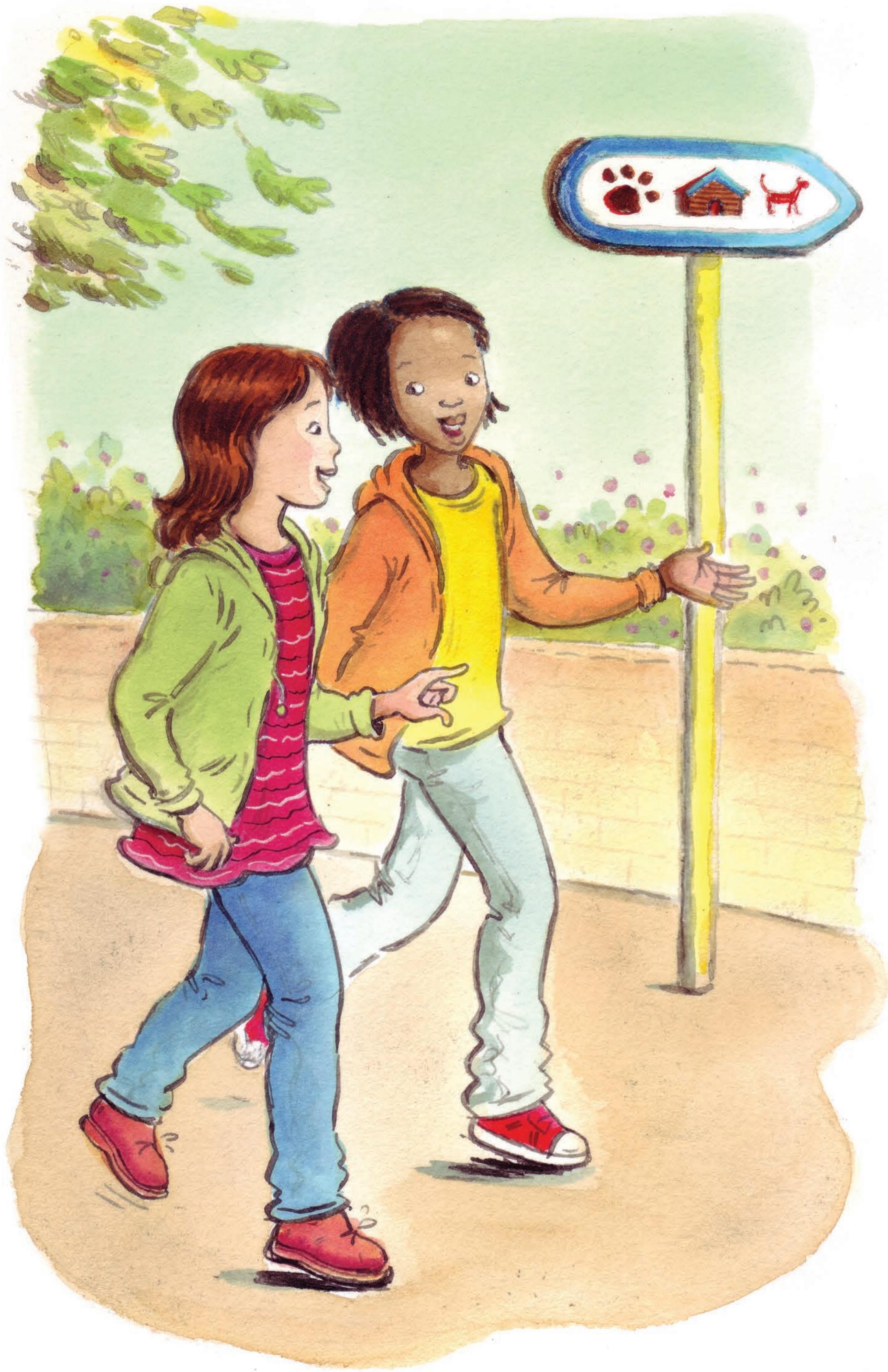
Ngwedi o be o tagile. E be e le ka
moragonyana ga bošegogare bošegong bja
Labohlano, gomme Mary Ann o be a robetše
bolaong bja gagwe, a lebaleba.

O be a nagana ka ga mootlelwana
(mpšanyana ye nnyane) wo a yago go o reka
ge yena le Boati mesong, ba tla be ba ile mo
go hlokomelwago diruiwa.

Mary Ann o be a le mosetsana a le noši yo a bego a se na seruiwaratwa, ka gobane ka dinako ka moka o be a dula ka foleteng. Ge ka gabon ba thoma go dula ka ngwakong, Mary Ann o ile a thoma go boloka tšhelete ya gagwe ya potla ya go reka mootlelwana (mpšanyana ye nnyane). Bjale, ka nako yeo, o be a na le tšhelete ya go lekana go ka reka mootlelwana.

Wa ba wa tla moso wola. Mary Ann o ile a hlapa a ba a apara gomme a thoma go letela ka go fela pelo, mogwera wa gagwe Boati.

Boati o be a tshepišitše gore o tla ya le Mary Ann fao go hlokomelwago diruiwa gore a mothuše go kgetha seruiwaratwa. Mafelelong pese ya boBoati e ile ya fihla.

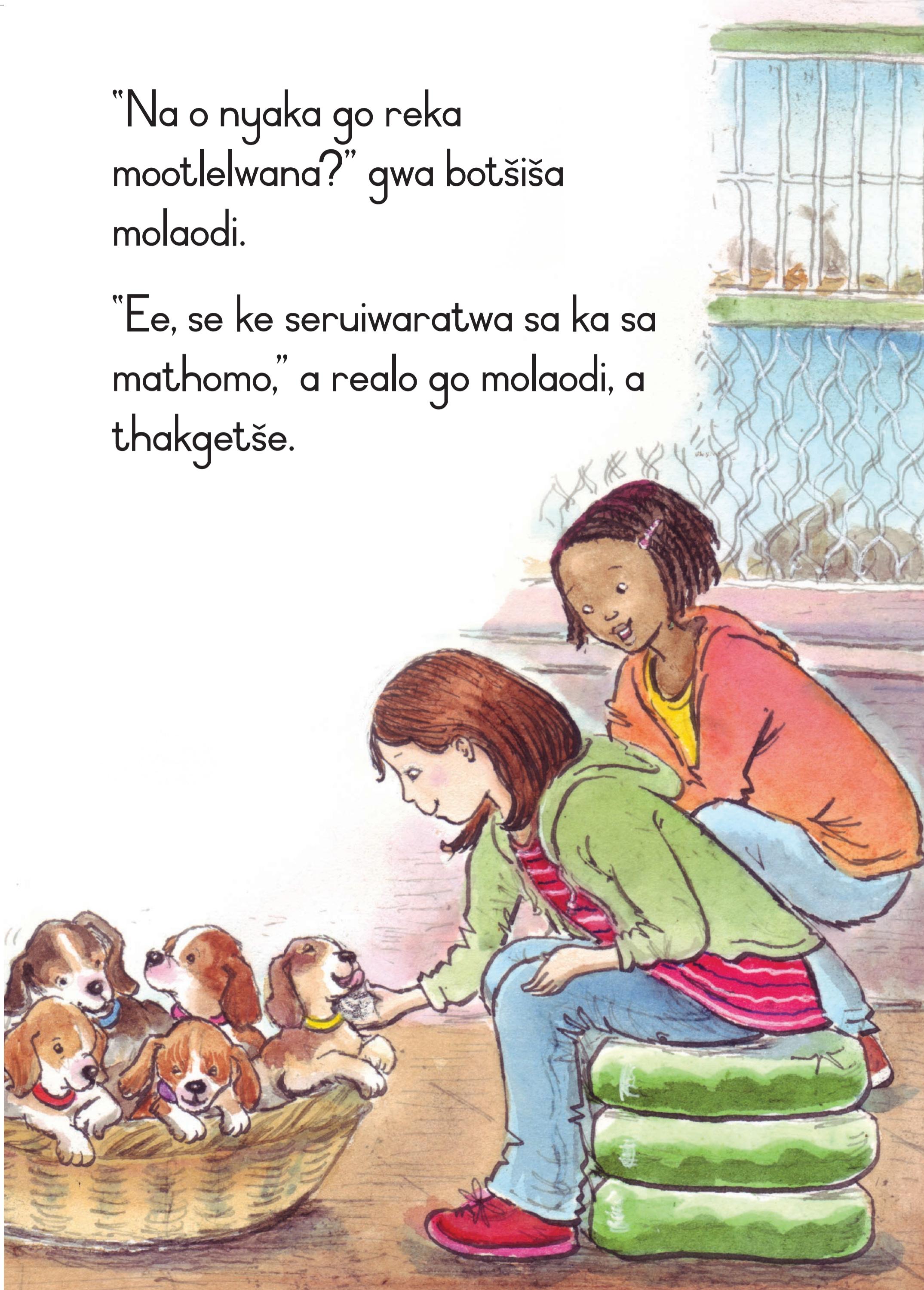
Basetsana bale ba babedi ba thomile go sepela ka mahlatlo ba eya lefelong la go hlokomela diruiwa. Bobedi ba be ba thakgetše, gomme ba sebaseba, ba segela godimo ge ba dutše ba sepela. Mary Ann o be a lapile, gomme o ile a dula godimo ga mokgobo wa dijo tša dimpša gore a khutše. O bone meotlelwana ye e tshelelago e ile ka boroko ka serotong.

Basetsana ba ile ba inamela pele, ba phophola meotlelwana gabosele, ba sa tsebe gore ba kgethe ofe.

"Na o nyaka go reka
mootlelwana?" gwa botšiša
molaodi.

"Ee, se ke seruiwaratwa sa ka sa
mathomo," a realo go molaodi, a
thakgetše.

"Bjale ge, etla ke go botše ka ga meotlelwana ye," molaodi a realo.

"Meotlelwana ye ya go ba le dikgetlane tša bohubedu, botalalerata le bosorolwane e šetše e rekišitšwe. Ka fao, o na le kgetho magareng ga ye, ye mebedi. O tla swanelwa ke go kgetha gare ga mootlelwana wa kgetlane ye pinki le wa kgetlane ye talalerata."

"Ke a kwa," Mary Ann a realo. "Bjale, mootlelwana wola wa kgetlane yela ye phepholo? Le wona o rekišitšwe?"

"Ke a go kwa," molaodi a fetola. "O ka se rate go o reka," a realo. "O na le leoto le le gobetšego ka lebakaleo, o ka se kgone go kitima goba go raloka ka bolo."

Mahlo a Mary Ann a be a nyaka dihoko tša diruiwa. O lebeletše dimpša tšela tša maboya a boletiana, dimpša tše nnyane tše tsortho, dimpša tše kgolo, tše botho, dimpša tše sorolwana, gape o lebeletše dikatse le dikatsana.

Mary Ann o phaphathile mootlelwana wa kgetlane ye phepholo. O ile wa tlorola ditsebe tša wona, wa tswikinya mosela wa wona, wa ba wa lebelela Mary Ann ka mahlo a maphiswa, a go kgopela. Mary Ann o ile a lebelela diruiwa tše dingwe ka mo lebenkeleng. O ile a lebelela meotlelwana ye tshela ye e patlamego ka manking. Ka morago o ile a inama gomme a topa mootlelwana wa kgetlane ye phepholo gomme a o swara, a o gatelela kgareng ya gagwe.

O ile a o phaphatha gabosele gomme a sokologela go molaodi. "Ga go na taba ge o sa kgone go raloka bolo goba go kitima," a realo. O ile a gogela godimo leoto la borokgo bja gagwe bja denimi gore a bontšhe molaodi dilekantšhi tša go sekamolla tšešerekano ya marapo mo leotong la gagwe.

"Gape, ke belegwe ka leoto la go ba le bogojana," a realo. "Ga pegape, ke swara bothata ge ke swanetše go kitima, le gona, ga ke kgone go bapala bolo. Eupša ke na le metswalle le bagwera ba ka bao ba nthatago, gomme seo se nkuša pelo." O ile a sokologa a lebelela Boati gomme a botšiša a re: "O nagana eng, Boati?"

Boati o ile a dumela ka hlogo, a laetša go dumelana le yena gomme a phaphatha gabosele mootlelwana wa kgetlane ye phepholo.

"Hle, mohumagadi, nka o lefela?" Mary Ann a botšiša. "Ke nyaka go reka mootlewana wo wa kgetlane ye phepholo. Wo ke mootlewana wo ke o nyakago!"

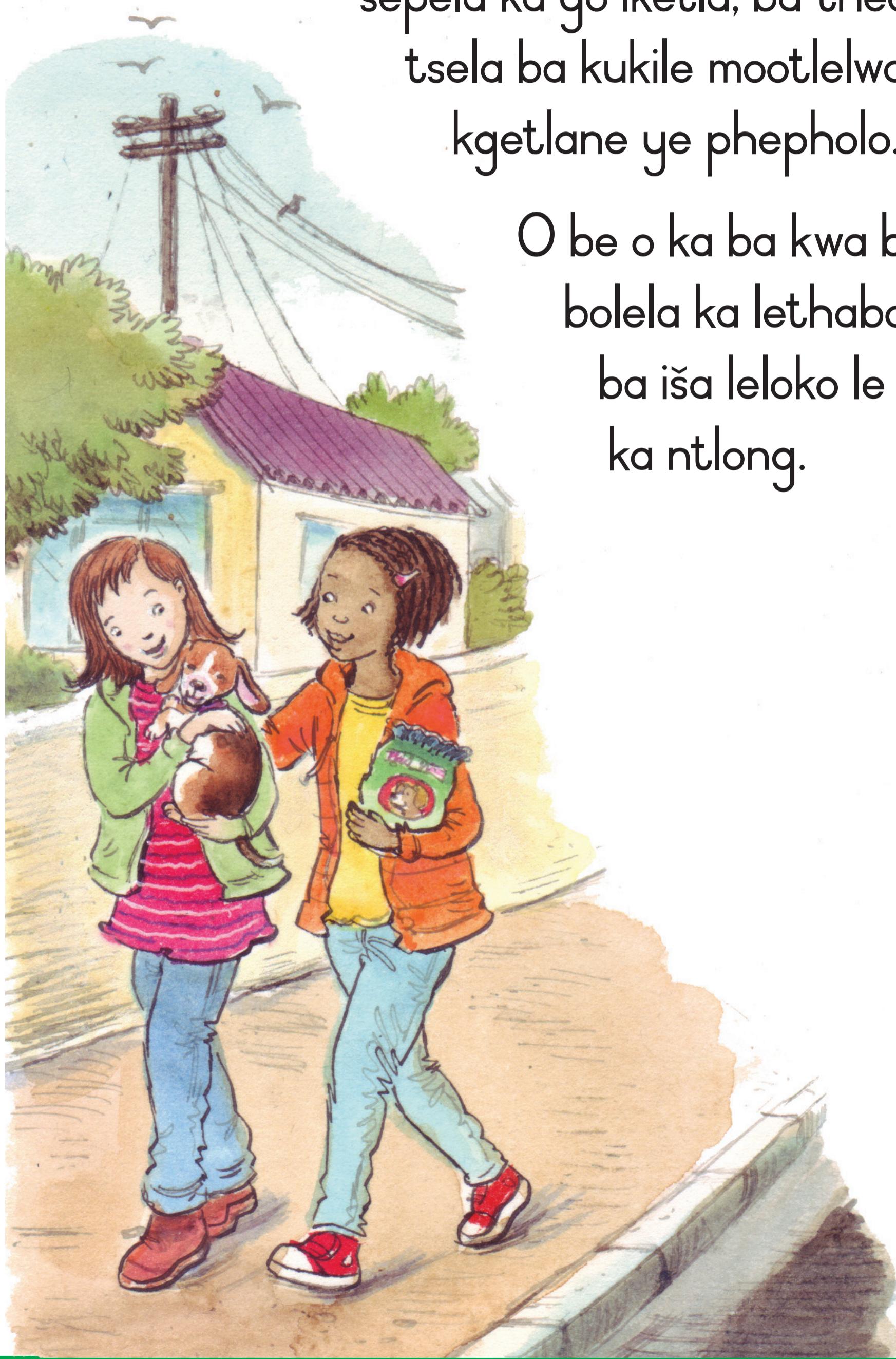
"O tlile go ba le legae la go ba le tlhokomelo, mootlewana wa ka," o be a hwenahwena ge a dutše a efa molaodi tšhelete.

Ge Boati le Mary Ann ba
etšwa ka lebenkeleng
mootlewana o ile
wa tswikinya
mosela gabohloko
ka pefelo ye
kgolo.

Basetsana bale ba babedi ba ile ba
sepela ka go iketla, ba theoga ka
tsela ba kukile mootlelwana wa
kgetlane ye phepholo.

O be o ka ba kwa ba
bolela ka lethabo ge
ba iša leloko le leswa
ka ntlong.

Maremo o ya sekolong se seswa

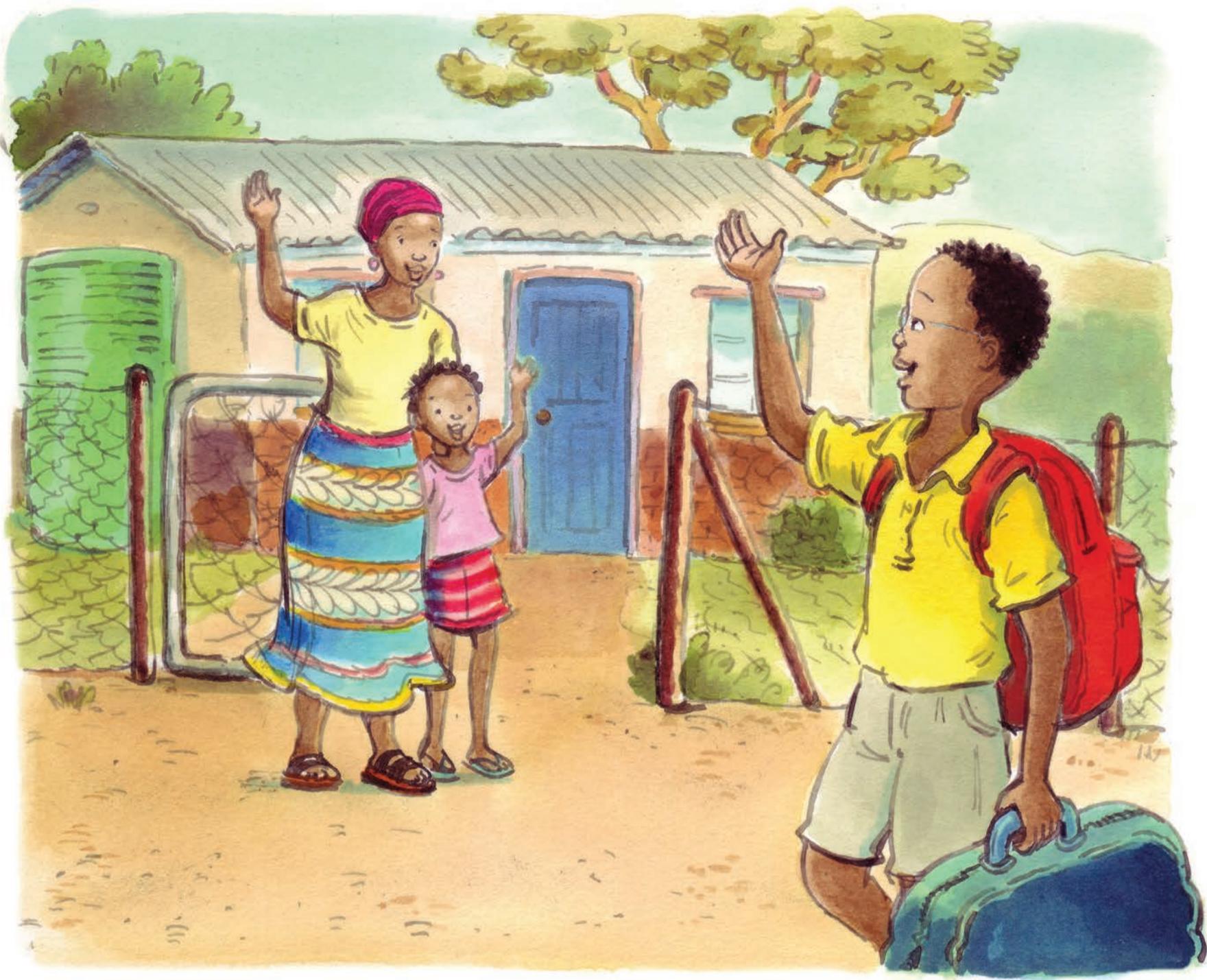

Maremo o be a swere bothata kua sekolong.

"Ke ka lebaka la eng ke tlile sekolong se?" a
ngunanguna, a dutše, sefahlego sa gagwe se
le ka diatleng tša gagwe.

"Bana ba ke dihwirihwiri kudu!"

Ngwagola Maremo o ile a swanelwa ke go yo
dula le tatagwe kua Gauteng.

O ile a swanelwa ke go tlogela mmagwe le kgaetšediagwe kua Limpopo. Gape, o ile a swanelwa ke go tlogela sekolo se sennyane sa kua motseng wa gabon, gammogo le bagwera ba gagwe ba kua sekolong.

Bjale, o be a dula Johannesburg, gomme a tsena sekolong se segolo seo se nago le bana ba ba ka bago sekete.

Mathapama a mangwe ge bana ka moka ba eya mapatlelong, Maremo o ile a ema, a bogela, a duma ge nkabe a na le sebete sa go tswakana le bona. Eupša ga se a dira bjalo. Ka fao, o ile a sepela, a ya gae a le noši.

O sepetše ka tsejana ya gagwe ya ka mehla, yeo e bego e tshela leporogo, kgauswi le lebenkele la go rekiša tša dipapadi, gape a feta Wimpy, gomme a putla lepatlelo.

Maremo o be a sa tšwa go putla ge a emišwa ke ditswea. Yo mongwe wa bašemane o ile a hlothola mokotlana wa Maremo. Ba ile ba thoma go o beletša kua le kua.

Ka morago, Bruce, yo mongwe wa bašemane
ba bagolo go feta mo sekolong, a thitša
digalase tša Maremo, tša wa. O di topile
a tšhaba ka tšona gomme a di lahlela mo
tseleng.

Maremo o ile a inama gore a di tope. O ile a se kgolwe mahlatse a gagwe. O be a nagana gore o tla hwetša digalase tša gagwe di le ditsekanatsekana, eupša di be di se tša robega. Mahlatse ke gore di wetše godimo ga khatepokisi ye tšhweu yeo e di thušitšego ka go wela lefelong le boleta, gomme di be di se tša pšhatlega.

Maremo o ile a topa mokotlana wa gagwe le digalase. Gona moo o ile a topa lepokisi. Le be le kwala go ba boima. O ile a šikinya lepokisi. Go be go na le selo ka gare ga lona! Maremo o ile a šikinya lepokisi gape. O ile a le phethola gape le gape, a leka go bona gore le ka ba le na le mong. O ile a bula lepokisi lela ka tlhokomelo ye kgolo, gomme se se mo makaditšego ke gore o hweditše khokho e tee ya go raga kgwele ya maoto ya leoto la mmagoja.

O ile a lebelela kua le kua, a leka go bona
gore na go ka ba go na le motho yo a
wišitše go le pokisi leo na. Ka morago o ile a
itekanya putsu yela ya la mmagoja, gomme
ya mo lekana tlwa! "E a ntekana, eupša ga
go thuše selo," a ipotša bjalo. "Ke putsu e tee
fela!"

Ka yona nako yeo, mong wa lebenkele lela la go rekiša dilo tša dipapadi o ile a lahlela putsu ye nngwe ka ntłe. "Tše re ka se di rekiše," a botša Maremo. "Re be re di šomišetša gore ba itekanyago, ba dire bjalo ka tšona," a realo. Maremo o ile a topa seeta sela. Se be se le sa leoto la nngele sa phere ya go swana le sela. "Di a ntekana!" Maremo a realo ka lethabo, a dutše a bofa marala.

"Ke tša gago!" gwa realo monglebenkele. "Re hwetša phahlo ye mpsha ka moswane le ka iri ya boraro lehono. Big Ben, naletšana ya kgwele ya maoto ya go tšwa go seholophha sa kgwele ya maoto sa Bears, sa kua Engelane, o tla go lemoša bareki gore phahlo ye mpsha e tlile. Ke hlwekiša ka mo lebenkeleng."

Ka yona nako yeo Big Ben o ile a fihla.

"Hei, wena mošemanyana!" a goelela Maremo.

"Ke ya go rutantšha seholophha sa sekolo mokgotheng wo o latelago. O tla tla?"

"Nka se kgone go tla, Morena," Maremo a realo. "Ga ke na bokgoni gabotse mo kgweleng ya maoto."

"Aowa, wena mošemanyana, ka na, leina o mang?" Big Ben a botšiša.

"Ke nna Maremo, Morena."

"Aowa, wena Maremo! O tlile go kgonal!" ya
re pele Maremo a tseba gore go diragala eng,
Big Ben a mo gapela morago leporogong, ya
ba e le gona ge a mo tsentše lepatlelong la
kgwele ya maoto.

"O dira eng mo?" gwa botšiša mohlahli, a
lebeletše Maremo.

"Maremo, o tlile le nna, le gona o ka
lehlakoreng la ka," Big Ben a realo.

"Etla, Maremo. Ke nyaka gore o ye kua
lepatlelong o raloke bjale ka ge eke ke wena
matwetwe. Maremo o ile a kitima, a tsena
lepatlelong, gomme a thoma go tilatila
(tiribola) a theoga le lepatlelo.

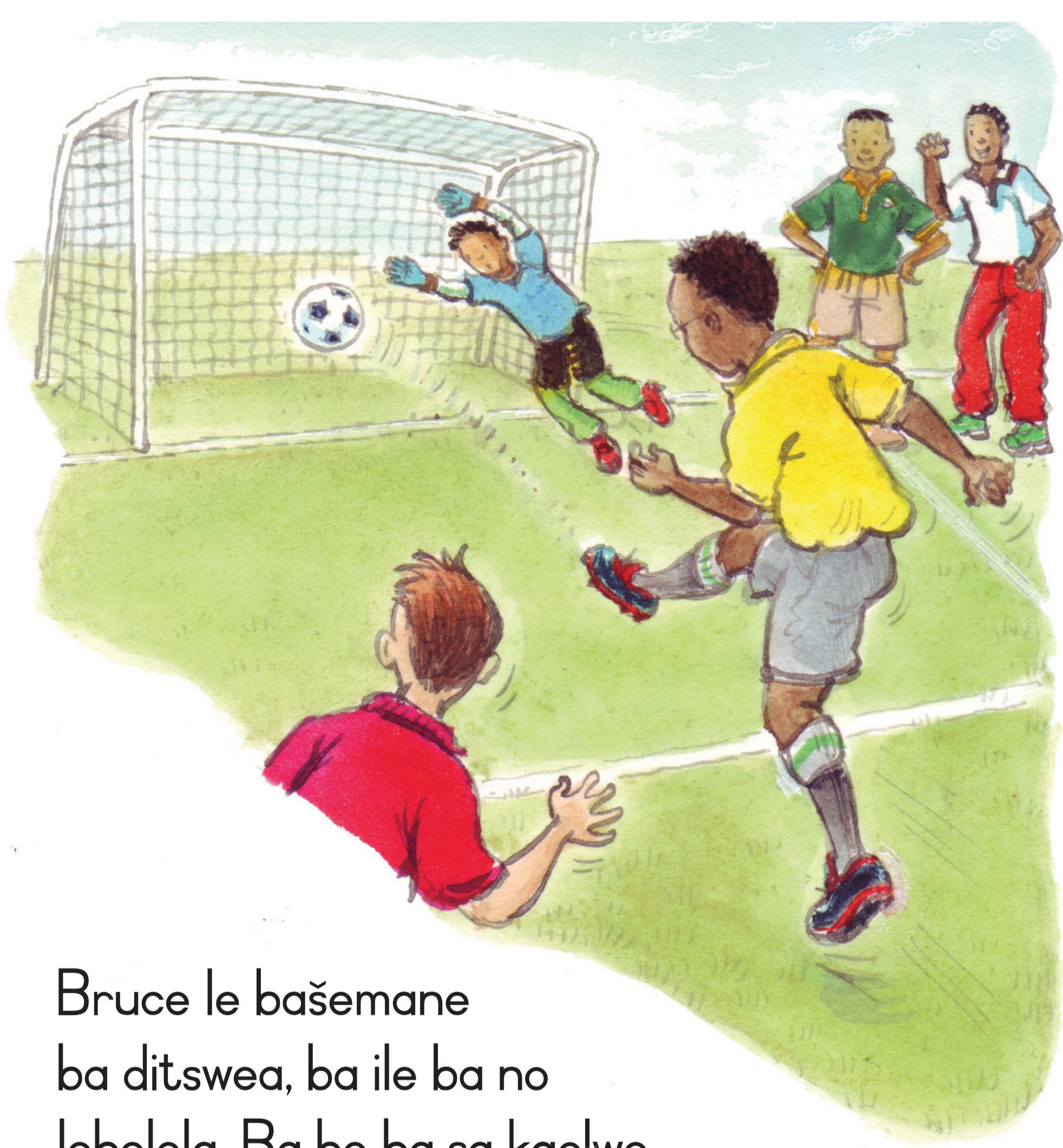
Go be go bonagala eka dikhokho ke tšona di
mo laolelago gore go swanetše go ralokwe
bjang.

O be a tiribola, a raga! Gomme lešaba le ile
la goelela. "Maremo! Maremo!"

Maremo o ile a nweša, a ba a nweša gape.

Big Ben o ile a bea seatla se segolo godimo
ga legetla la Maremo, gomme a re:
"O šomile, Maremo!"

Bruce le bašemane
ba ditswea, ba ile ba no
lebelela. Ba be ba sa kgolwe
mahlo a bona.

"Maremo," gwa realo Big Ben, "Ga se gore
o swanetše go tuma, selo se segolo seo se
tlogago se le bohlokwa, ke seo o naganago ka
ga wena," a realo.

Ke ra, le mohlahli o be a maketše. "O bapetše gabotse, Maremo. Na o tlide go ba leloko la sehlopha sa rena?" a botšiša.

"Aowa, ke a leboga, mohlahli," Maremo a realo."

Nna ke kgotsofetše, mo ke lego gona,
Morena."

"Tabakgolo ke seo ke se naganago ka ga nna,"
a bolelela fase go ekwa yena fela.

O a amogelega mohlwaeleng wa Puku ye Kgolo. Puku ye, ye Kgolo e hlama karolo ya Mohlwaela wa Molalatladi, wo o aparetšago dipukutšomo, kgoboketšo, dipadišo tše di hlophilwego le diphoustara. Re hutša gore o tla hwetša dikanegelo tša go fapano tše di akareditšwego ka go Dipuku tše Kgolo tše seswai tša mphato wo, tše di nago le mohola go barutiši ba lena, le gore barutwana ba lena ba tla ipshina ka maitemogelo a go bala ka go šielana. SEPHOLEKE (CAPS) sa Kgato ya Motheo se tšweletša molaleng go Bala ka go Sielana e le ye nngwe ya dikarolwana tše bohlokwa tša maano a go bala. Go bala ka go šielana ka mehla go diragatšwa mo nakong ya matšatši a mabedi le a mane mo bekeng mo ngwana yo mongwe le yo mongwe a nago le sengwalo sa go swana le tše dingwe tša go balwa. Dipukutšomo le dipadišo tše di hlophilwego di swanetše boikemišetšo bjo.

Le ge go le bjalo, go bala ka go šielana o šomiša Puku ye Kgolo ya go ba le maletere a magolo ke mokgwa wo mobotsebotse wa go bala ka go šielana, ka gore barutwana ba kgona go bona maletere le diswantšho, gomme, o kwešiša ge o dutše o bala ka mokgwa woo o swanago le go bolela kanegelo ya balapa ka mokgwa wa setlwaedi wa setšo. Go bohlokwa gore barutwana ba dule ba dikologile Puku ye Kgolo, ka gore barutwana ka moka ba kgona go bona le go bala sengwalo. Maletere a magolo a Puku ye Kgolo a dira gore motho a balele godimo, a balela barutwana ba palo ye kgolonyana ka nako e tee mo lefelong leo go iketlwago, motho a sa tšhoge selo.

Puku ye Kgolo mo go mehlwaela ye, e tla tsebiša barutwana dikanegelo tše ntši, direto, merumokwana le ditiragatšo, gammogo le tsebo, le ditshwantšho, ka lerato.

Ke mošomo wa gago, bjalo ka morutiši, go dira gore dikanegelo di be le bophelo mo go barutwana, le go dira gore lefelo le ba lego go lona le be la go thabiša, la go ba lefelo la khuduego ya mahlahla. Ge o šomiša Dipuku tše Kgolo, go go kgontšha gore o be mohlala, ka maitemogelo a go bala, ka go hlama moyo wa lethabo, go wena le barutwana ba gago. Re hutša gore puku ye e tla go thusa gore o dire ka wona mokgwa woo.

Dikgopolole tše dingwe tša go šomiša Puku ye Kgolo

ISBN 978-1-4315-3036-6

ISBN 978-1-4315-3036-6

THIS BOOK MAY NOT
BE SOLD.

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

Published by the Department of Basic Education
222 Struben Street, Pretoria
South Africa

© Department of Basic Education
First edition 2016

The Department of Basic Education has made every effort to trace copyright holders but if any have been inadvertently overlooked, the Department will be pleased to make the necessary arrangements at the first opportunity.

The Big Books in this series are available in all languages. They were developed by a team of UNISA Language and Education experts as part of their Community Engagement contribution to South Africa's education sector.

Author: V McKay

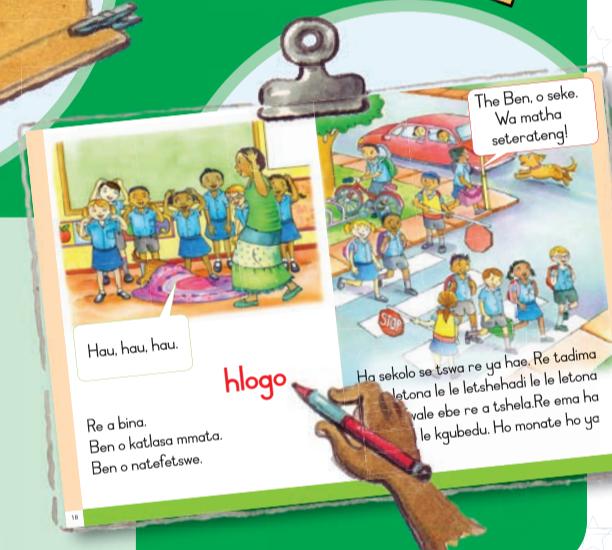
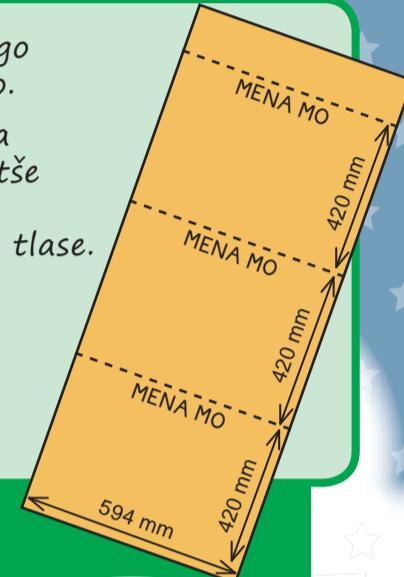
Itirele lefelo la gago la go bea Dipiku tše Kgolo

O tla swanelwa ke go ba le:

1. Khatepoto ya bophaphathi bja go lekana le bja Puku ye Kgolo ge e butšwe (594 mm) le botelele bja Puku ye Kgolo, gararo (1360 mm).
2. Theipi ya go kgomaretša
3. Dipatiši tše pedi goba diphekese go swara khatepoto maemong a yona.

Šomiša Theipi ya go mamaretša go kgomaganya diripa tša khatepoto.

Mena khatepoto go dira freimi ya sebopego sa A gomme o mamaretše botlase le bokapele bjale ka ge go laetšwa mo go tshwantšetšo mo tlase.

- Šomiša phaphathi ya plastiki ye e se nago mebal a e be sekhupetši sa Puku ya gago ye Kgolo. E tla hola barutwana le morutiši go ngwala godimo ga plastiki.
- Ngwala godimo ga sekhupetši ka pene yeo e dirilwego, gagolo, ka meetse, yeo e hlatswegago.
- Šomiša sepatiši sa go se ngaologe sesolo go kgomagantšha sekhupetši sa Puku ye Kgolo, sa go bonagantšha.

